

Werken aan woordenschat - Handleiding

Inleiding

Woordenschat vormt de basis van een taal. Door woorden te leren, leer je een taal en je leert over de wereld om je heen. Op school leer je niet alleen Nederlands, je leert ook *in* het Nederlands. Woorden spelen een rol bij het leren in alle vakken. Alle docenten kunnen dan ook bijdragen aan het leren van woorden. Door aandacht te besteden aan woordenschat werk je aan het beter begrijpen van het vak én de Nederlandse taal.

Met woorden werken is motiverend, als je zichtbaar maakt welke woorden je aanbiedt en herhaalt. Je ziet de woordenschat dan stap voor stap groeien, alle inspanning om een taal te leren wordt tastbaar in de steeds langere lijst van geleerde woorden. Met woorden werken is ook leuk, leerlingen ervaren het succes in (speelse) toetsituaties en natuurlijk in de praktijk, als ze de woorden weer tegenkomen in gesproken of geschreven taal.

Succes met woordenschat

De belangrijkste voorwaarde voor een succesvolle woordenschataanpak is een gestructureerde aanpak. Dan wordt de inzet van leerlingen en docenten beloond en is de geïnvesteerde tijd effectief besteed. Het succes wordt pas zichtbaar als je consequent geselecteerde woorden aanbiedt en herhaalt.

'De beste manier om ervoor te zorgen dat de leerling het woord zal vergeten, is dat de leraar een korte, heldere uitleg van een woord geeft en vervolgens doorgaat met de rest van de les.' (Nation, 1990, blz. 63)¹

In deze handleiding vindt u een toelichting op hoe u – in alle vakken - aan woordenschat kunt werken. Deze handleiding kan gebruikt worden door alle docenten. Bij deze handleiding kunt u de volgende documenten gebruiken:

- Voorbeeld van een woordenschrift. Dit kunt u kopiëren en aan de leerlingen geven om in te vullen (in alle vakken). Hoe u hier met de leerlingen aan kunt werken leest u in deze handleiding.
- De handleiding voor de leerling hoe te werken met het woordenschrift met een voorbeeld van een ingevuld woordenschrift.
- Woordenschriftopdrachten voor de leerling. Deze kunt u kopiëren en in de les gebruiken om leerlingen kort te laten werken met woorden uit hun woordenschrift.

¹ Nation, I.S.P. (1990) Teaching and Learning Vocabulary. Newbury House Publishers New York

1. Waarom is woordenschat belangrijk?

Lezen, luisteren, spreken en schrijven gaan sneller en gemakkelijker

Werken aan woorden is een belangrijke, misschien wel de belangrijkste, bijdrage aan de ontwikkeling van taalvaardigheid. Woordenschatonderwijs is een zeer effectieve investering in leesvaardigheid, luistervaardigheid, spreken en schrijven: hoe meer woorden leerlingen kennen, hoe gemakkelijker en sneller ze lezen, verstaan en begrijpen, spreken en schrijven.

Woordkennis is kennis van de wereld

Met de kennis van woorden neemt ook de kennis van de wereld toe. Door woorden te leren, leren leerlingen de taal en ze leren over de wereld om hen heen. Dit gebeurt niet alleen bij Nederlands, maar ook bij alle andere vakken. Woorden spelen daarom een belangrijke rol bij het leren in alle vakken. Met specifieke aandacht voor woordenschat leren de leerlingen de Nederlandse taal én begrijpen ze het vak beter. Alle docenten kunnen dan ook bijdragen aan uitbreiding van de woordenschat.

Woordkennis = leersucces = motivatie

Zichtbaar maken welke woorden je aanbiedt en herhaalt motiveert leerlingen. Ze zien hun woordenschat dan stap voor stap groeien. Alle inspanning om een taal te leren wordt tastbaar in de steeds langere lijst van geleerde woorden. Met woorden werken is ook leuk. Leerlingen ervaren het succes in (speelse) toetsituaties. En natuurlijk in de praktijk, als ze de woorden weer tegenkomen in gesproken of geschreven taal.

2. Welke woorden zijn belangrijk?

Kernwoorden en schooltaalwoorden

Veel leerlingen hebben een kleine woordenschat. Er zijn tienduizenden woorden die leerlingen nog niet kennen. Niet al deze woorden kunnen aan bod komen. Het is belangrijk een selectie te maken van woorden waar leerlingen veel aan hebben. Op deze manier wordt de tijd die aan woordenschat wordt besteed effectief gebruikt.

In alle lessen zijn een aantal woorden of begrippen aan de orde die de leerstof 'dragen'. Dit zijn de kernwoorden van de les. Soms staan deze ook in het lesmateriaal aangegeven (dik gedrukt, in de kantlijn, in een begrippenlijst). Daarnaast gebruikt iedere docent in de lessen veel 'schooltaalwoorden' bij de uitleg. Deze woorden komen ook veel voor in de schoolboeken. Als alle docenten elke les één of meer van deze schooltaalwoorden opnemen als doelwoord, kan de leerling snel vorderingen maken. Het begrip van de leerstof gaat hierdoor vooruit.

Zie voorbeeld *Sectorlijst woordenschat vmbo* aan het einde van deze handleiding. In deze lijst staan voorbeelden van woorden die in de sectoren Techniek, Zorg & Welzijn, Handel & Administratie en Groen van belang zijn en waar u aandacht aan kunt besteden in uw les. De *Basislijst Schooltaalwoorden vmbo* geeft een beeld van welke woorden in de onderbouw van het vmbo in verschillende vakken belangrijk zijn.

3. Hoe en wanneer werken we aan woorden?

Aan het begin, in het midden en aan het eind van de les

Uit onderzoek in de klas blijkt dat docenten de effectiviteit van hun les én het taalleren kunnen vergroten door aan het begin van de les de belangrijkste woorden op het bord te zetten. Dit zijn de 'doelwoorden' van de les. Tijdens de les geeft u uitleg en voorbeelden van de inhoud van de leerstof en van deze doelwoorden. U wijst bijvoorbeeld op de samenhang met andere woorden, de schrijfwijze, betekenisverschillen e.d. Aan het eind van de les schrijven de leerlingen deze woorden op, bijvoorbeeld in hun woordenschrift. U controleert in hoeverre de betekenis al is begrepen en ondersteunt hierbij. U krijgt op deze manier goed zicht op de mate waarin de leerstof is begrepen, geeft de leerlingen houvast én u draagt bij aan hun taalvaardigheid. Bekijk de vier stappen van woordenschatdidactiek op deze bladzijde voor meer informatie.

4. Hoe en wanneer toetsen?

Woordjes leren en overhoren klinkt wat saai en ouderwets. Maar overhoren blijkt één van de beste manieren om de woorden te onthouden. Leerlingen die zichzelf of elkaar overhoren merken hoeveel en welke woorden ze al goed kennen. Een toets of overhoring maakt zichtbaar wat je allemaal al geleerd hebt, dat motiveert leerling en docent om het systematisch werken met woorden vol te houden. Docenten controleren met de toets niet alleen hoeveel woorden geleerd zijn, maar ook of de betekenis goed begrepen is. Dit kan op vele manieren, ook door actieve (samen)werkvormen die passen binnen de taal- en vakles.

Ervaring opbouwen met woorden in vier stappen - didactiek

Voor we kunnen zeggen dat leerlingen een woord kennen, moeten een aantal stappen worden doorlopen. Met behulp van die stappen leert de leerling over de betekenis van het woord, de gebruiksmogelijkheden en veelvoorkomende combinaties. Pas als een leerling al dit soort dingen van een woord weet, kent hij het woord echt.

Neem als voorbeeld het woord *bereikbaar*. De leerling kent het woord pas echt als hij het verschil (en de overeenkomsten) kan uitleggen tussen het bereik van de telefoon en telefonisch bereikbaar zijn. Om een woord zo goed te leren kennen, heeft de leerling veel 'ervaring' nodig met het woord. Deze ervaring doet hij op door de volgende stappen te doorlopen.

Stap 1 Voorbewateren

Nieuwe woorden moeten bij leerlingen op een bepaalde plek aanhaken bij bestaande kennis. Deze plek moet gereed gemaakt worden. Woorden die zomaar 'uit de lucht komen vallen' en geen verbindingsmogelijkheden in het hoofd krijgen, kunnen maar moeilijk worden onthouden.

Dit voorbewateren mag niet al te lang duren. Een handige manier is het voeren van een gesprek met de klas. De gezamenlijke voorkennis wordt aangesproken en een aantal woorden kan worden samengenomen. In ons voorbeeld van het woord *bereikbaar* kan de docent met leerlingen een gesprek aangaan over hoe ze op een

bepaalde (bekende) plaats komen, en of het moeilijk of makkelijk is om daar te komen. Dit is ook een goede bodem voor het aanbieden van bijvoorbeeld de woorden *vervoersmiddel* en *plattegrond*.

Stap 2 Uitleg betekenis

In deze stap noemt de docent het woord en geeft een zo duidelijk mogelijke uitleg en een of meer voorbeeldzinnen. Maak een klein verhaaltje waarin het woord een aantal keer voorkomt en de betekenis duidelijk wordt. Bijvoorbeeld:

“We hebben het gehad over hoe je bij de school kunt komen. Het is niet moeilijk om bij de school te komen. De school is goed bereikbaar. Goed bereikbaar betekent dat je ergens makkelijk naar toe kunt gaan. De school is makkelijk met de bus bereikbaar. Maar ook met de tram is de school goed bereikbaar. Je kunt makkelijk en op veel manieren bij de school komen. Daarom zeggen we: de school is goed bereikbaar.”

Stap 3 Herhaling en oefening

Na de uitleg is de betekenis duidelijk, maar de kennis is nog broos en oppervlakkig. De woordbetekenis wordt duidelijker en beter onthouden als het woord op verschillende manieren herhaald en geoefend wordt. Dit kan op verschillende manieren.

- Leerlingen vullen gezamenlijk of in groepjes het woordenschrift in en bedenken voorbeeldzinnen, het tegenovergestelde, synoniemen en dergelijke. De docent geeft feedback als leerlingen woorden niet goed gebruiken in de zin of de betekenis niet helemaal goed begrijpen. De docent controleert de woordenschriften regelmatig. Kijk naar het voorbeeld Woordenschrift bij Werken aan woordenschat op de website.
- Op een later moment kunnen de leerlingen dan met de opdrachtkaarten en de woorden uit het woordenschrift herhalen. De opdrachtkaarten zorgen ervoor dat de woordjes niet ‘los’ geleerd worden, maar steeds in samenhang met elkaar. Hierdoor worden de betekenis en de gebruiksmogelijkheden van het woord beter ingebed. Introduceer ieder opdrachtkaartje door gezamenlijk te oefenen. Als de werkvorm bekend is introduceert u een volgende opdrachtkaart. Uiteindelijk kunnen leerlingen zelfstandig met de opdrachtkaarten voor de leerlingen aan het werk. Zie Woordenschrift opdrachten voor de leerling bij Werken aan woordenschat op de website.
- Of met actieve opdrachten, bijvoorbeeld bij de woorden *plattegrond*, *vervoersmiddel* en *bereikbaar* op een plattegrond laten opzoeken met welk vervoersmiddel een bepaalde plaats bereikbaar is. Laat ze hun bevindingen mondeling of schriftelijk presenteren, met gebruik van de doelwoorden. U kunt leerlingen ook een kort artikel laten schrijven rond een aantal woorden. Kies een aantal woorden uit het woordenschrift, of laat de leerling die zelf kiezen. Laat de leerlingen elkaars artikel lezen en elkaar feedback geven. Een heel eenvoudige oefening is bepaalde woorden te laten zoeken en onderstrepen in een tekst.

Stap 4 Controleren

In deze stap controleert de docent of leerlingen voldoende woorden hebben geleerd en of de betekenis goed is begrepen. Het is dus belangrijk dat er een lijst van doelwoorden is bijgehouden door de docent om de controle op te baseren. Het nakijken van woordenschriften kan onderdeel zijn van de controle.

Er zijn veel manieren om als docent een toets of overhoring van woordjes vorm te geven. Bekend is natuurlijk de 'gatentekst' of een mondelinge overhoring in de klas, maar denk ook aan actievere vormen zoals een quiz (eventueel gemaakt door de leerlingen zelf), een minispreekbeurt of een schrijfo opdracht over een vakonderwerp waarin een aantal doelwoorden goed moet worden gebruikt. Hieronder vindt u een voorbeeld van een korte, actieve opdracht.

1-minuutspreekbeurt

De 1-minuutspreekbeurt: de spreekbeurt in de vakles of de les Nederlands

1. De 1-minuutspreekbeurt is een goede manier om leerlingen de kans te geven de leerstof en de nieuwe woorden actief te herhalen. *Alle* leerlingen zijn actief bij het voorbereiden, omdat u nog niet aangeeft wie de (spreek)beurt krijgt. De waarde van deze opdracht zit voor een groot deel in de voorbereiding. Tijdens het voorbereiden ordenen ze nieuwe (woord)kennis.
2. Houd de voorbereiding kort, en de spreekbeurten exact één minuut. Gebruik een eierwekker of stopwatch. Zo duurt de hele oefening maar tien minuten).

Stap 1

Alle leerlingen bereiden gedurende enkele minuten een spreekbeurt voor over een groepje woorden uit hun woordenschrift of over een door u gekozen (vak)onderwerp. U kunt ook werken met drie tot zes van tevoren gegeven woorden/begrippen.

Spelregels

- De spreekbeurt moet (minimaal en maximaal) één minuut duren.
- Bij de voorbereiding mogen / moeten leerlingen *maximaal* zes woorden op een spiekbriefje schrijven. Dus geen hele zinnen!

Stap 2

Geef twee of drie leerlingen de beurt om de spreekbeurt te houden voor de klas.

U kunt de andere leerlingen een eenvoudige luistervraag geven, bijvoorbeeld:

- de drie belangrijkste woorden er uit te halen,
- opletten of gegeven woorden gebruikt worden,
- één vraag bedenken over de spreekbeurt.

Houd de nabespreking kort en positief (geef maar enkele leerlingen het woord).

Variant. Desgewenst kunnen leerlingen in groepjes werken. Ze kunnen hun spreekbeurt in twee- of drietallen aan elkaar presenteren en elkaar beoordelen.

Herhaal de werkvorm regelmatig, zodat de leerlingen eraan wennen en alle leerlingen aan bod komen.

Voorbeelden van belangrijke woorden

Economie	Zorg	Techniek	Groen
aansprakelijk	affectief	afkorten	alternatief
afrekenen	beddengoed	behoeve	bespoten/onbespoten
bankrekening	bestelling doorgeven	bewaking	bosje
besparing	communicatie	code	desinfectiemiddel
concept	drogen	elastisch	fokken
efficiënt	geestelijk	gevel	grof
geautomatiseerd	hechten (wond)	indelen	inkopen
zich op de hoogte stellen	instructie	koolstof	knop
irriteren	kruis	materiaalstaat	lichaamsdeel
leiding	merk	noteren	muf
motief	omgangsvorm	oplossing	ontsmetten
opleiden	opvang	plus	plantenborder
personeelslid	poeder	roterend	riet
regio	rusten	soldeerbout	sier
smal	stijf	trilling	stimuleren
teruggeven	traktatie	verdampen	trendy
vaardigheid	vergiftiging	vervorming	ventileren
verrijden	vloerbedekking	vulling	verwarmen
voortgang	weleens	waarneming	warmte
zorg dragen voor	zwangerschap	zuiver	zuivelproduct

De woorden zijn afkomstig uit de woordenlijsten per sector. Dit zijn lijsten met 1000 veelvoorkomende woorden in vier verschillende sectoren.